Takroriy ekin sifatida yetishtirishga mos sabzavotlarni tanlash

Hayitov Jamshid Toshpo‘lat o‘g‘li
Qarshi davlat universiteti magistanti
Hayitovjamshid52@gmail.com
Orcid: 0009-0005-9084-1472

Annotatsiya. Ushbu tezisda takroriy ekin sifatida yetishtirishga mos sabzavot ekinlarini tanlashning ilmiy va agrotexnologik asoslari yoritilgan. Takroriy ekinlarni joylashtirishda vegetatsiya davrining davomiyligi, issiqlikka talabi, suv va oziqa elementlariga ehtiyoji, ekish muddatining hudud iqlimiga mosligi, hosilning shakllanish tezligi hamda qisqa muddatda iqtisodiy samarador hosil berish qobiliyati asosiy mezon sifatida baholangan.

Kalit so‘zlar: takroriy ekin, sabzavot, ekish muddati, vegetatsiya davri, hosildorlik, sug‘orish, tuproq, agrotexnologiya, hosil sifati, resurslardan foydalanish, Qashqadaryo.

Kirish. Aholini yil davomida sifatli va biologik jihatdan qimmatli sabzavot mahsulotlari bilan ta’minlashda ekin maydonlaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, sug‘oriladigan dehqonchilik rivojlangan hududlarda bir vegetatsiya davrida bir maydondan ikki yoki undan ortiq hosil olish imkoniyatidan foydalanish qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish samaradorligini oshiruvchi muhim omillardan hisoblanadi. Bunday tizimda asosiy ekindan keyin qisqa muddatda yetishtiriladigan ekinlarni takroriy ekin sifatida joylashtirish yer resurslaridan intensiv foydalanish imkonini beradi. Takroriy ekin deb asosiy ekin hosili yig‘ib olingandan keyin o‘sha vegetatsiya yilining qolgan qismida yetishtiriladigan ekinga aytiladi. Takroriy ekinlardan foydalanish orqali yil davomida dalaning ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish, qo‘shimcha mahsulot olish va xo‘jalik daromadini oshirish mumkin. Shu bilan birga, takroriy ekinlarni noto‘g‘ri tanlash yoki ularni biologik talablariga mos bo‘lmagan muddatlarda ekish hosildorlikning pasayishiga, suv va o‘g‘itlarning samarasiz sarflanishiga olib kelishi mumkin. O‘zbekistonning janubiy hududlari, jumladan Qashqadaryo viloyatida vegetatsiya davrining nisbatan uzoqligi takroriy ekinlardan foydalanish uchun katta imkoniyat yaratadi. Biroq yoz oylarida havo haroratining yuqori bo‘lishi va atmosfera qurg‘oqchiligi ekinlarning suvga bo‘lgan ehtiyojini oshiradi. Shu sababli takroriy ekin sifatida yetishtiriladigan sabzavotlarni tanlashda ularning biologik xususiyatlari, suvga talabi va yuqori haroratga chidamliligi o‘zaro bog‘liq holda baholanishi zarur.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotda takroriy ekin sifatida foydalanish mumkin bo‘lgan sabzavot ekinlarining biologik va xo‘jalik xususiyatlari tahlil qilindi. Baholashda ekinlarning vegetatsiya davri, issiqlikka munosabati, suvga bo‘lgan talabi, ekish muddatiga moslashuvchanligi, hosilning shakllanish tezligi va takroriy ekin sifatida iqtisodiy qiymati asosiy mezonlar sifatida olindi.

Natijalar va ularning tahlili. Tahlil natijalariga ko‘ra, takroriy ekin sifatida foydalaniladigan sabzavotlar orasida vegetatsiya davri qisqa bo‘lgan ekinlar alohida ustunlikka ega. Bunday ekinlar asosiy ekin hosili yig‘ib olingandan keyin qisqa muddat ichida hosil shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘lib, vegetatsiya davridan samarali foydalanishga imkon beradi.

1-jadval. Takroriy ekin sifatida yetishtirishga mos sabzavotlarning biologik xususiyatlari

Ekin turi	Vegetatsiya davri, kun	Issiqlikka talabi	Suvga talabi	Takroriy ekin sifatida mosligi
Bodring	45–70	Yuqori	Yuqori	Yuqori
Rediska	25–40	O‘rtacha	O‘rtacha	Yuqori
Turp	45–70	O‘rtacha	O‘rtacha	Yuqori
Ko‘k loviya	45–65	Yuqori	O‘rtacha	Yuqori
Lavlagi	60–90	O‘rtacha	O‘rtacha	O‘rta
Sabzi	70–100	O‘rtacha	O‘rtacha	O‘rta
Gulkaram	60–90	O‘rtacha	Yuqori	O‘rta
Brokkoli	60–90	O‘rtacha	Yuqori	O‘rta
Pomidor	80–120	Yuqori	Yuqori	O‘rta
Baqlajon	90–130	Yuqori	Yuqori	Past–o‘rta
Shirin makkajo‘xori	70–100	Yuqori	O‘rtacha	O‘rta–yuqori

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, vegetatsiya davri 25–70 kun atrofida bo‘lgan ekinlar takroriy ekin sifatida eng katta imkoniyatga ega. Ayniqsa, rediska, turp, bodring va ko‘k loviya qisqa muddatda hosil berishi bilan ajralib turadi.

Muhokama. Takroriy ekinlarni ilmiy asosda tanlash masalasi sabzavotchilikning intensiv rivojlanishi sharoitida alohida ahamiyatga ega. Bir maydondan bir yil davomida ikki marta hosil olish imkoniyati yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshiradi. Biroq takroriy ekin tizimi yuqori natija berishi uchun asosiy va takroriy ekinlarning biologik xususiyatlari o‘zaro mos bo‘lishi kerak. Tahlil qilingan ekinlar orasida qisqa vegetatsiya davriga ega turlar takroriy ekin sifatida ustunlik qiladi. Bunday ekinlar asosiy ekin hosili yig‘ib olingandan keyin qolgan vegetatsiya davridan maksimal foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, tezpishar nav va duragaylardan foydalanish takroriy ekinning vegetatsiya davrini yanada qisqartirishga yordam beradi. Qashqadaryo sharoitida takroriy ekinlarni tanlashda yuqori yozgi haroratni alohida hisobga olish lozim. Issiqlikka talabchan bodring, loviya va shirin makkajo‘xori kabi ekinlar yozgi sharoitda vegetativ rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘lsa-da, ularning suvga bo‘lgan talabi yuqori. Shuning uchun suv bilan ta’minlangan maydonlarda ushbu ekinlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Rediska va turp kabi ekinlarning afzalligi esa vegetatsiya davrining qisqaligida namoyon bo‘ladi. Bunday ekinlarni asosiy ekin hosili yig‘ib olingandan keyin joylashtirish orqali kuzgi davrgacha qo‘shimcha mahsulot olish mumkin. Biroq yuqori yozgi haroratda ayrim ildizmevali ekinlarning mahsulot sifati pasayishi mumkinligi sababli ekish muddatini to‘g‘ri belgilash talab etiladi. Gulkaram va brokkoli kabi karamguldosh sabzavotlarni takroriy ekin sifatida joylashtirishda esa harorat omili katta ahamiyatga ega. Ularning sifatli to‘pgul hosil qilishi uchun nisbatan mo‘tadil harorat talab qilinadi. Shu sababli ularni juda issiq davrga emas, balki yozning ikkinchi yarmi va kuzgi salqin davrga moslashtirish maqsadga muvofiq. Takroriy ekinlarning samaradorligini faqat hosildorlik bilan baholash yetarli emas. Bir gektardan olingan qo‘shimcha mahsulot, suv sarfi, o‘g‘itlardan foydalanish samaradorligi, mehnat xarajatlari va mahsulotning bozor qiymati ham hisobga olinishi kerak. Ayniqsa, qisqa muddatda yuqori narxda sotiladigan sabzavotlar xo‘jalik uchun iqtisodiy jihatdan istiqbolli bo‘lishi mumkin. Takroriy ekin tizimining yana bir muhim jihati tuproq unumdorligini saqlashdir. Bir yil davomida daladan ikki marta hosil olish tuproqdan oziqa elementlarining chiqarilishini kuchaytiradi. Shu sababli takroriy ekinlar

yetishtiriladigan maydonlarda oziqlantirish tizimini ilmiy asosda tashkil etish, organik moddalardan foydalanish va oziqa elementlari balansini nazorat qilish zarur.

Xulosa. Takroriy ekin sifatida sabzavotlarni to‘g‘ri tanlash sug‘oriladigan yerlarning ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish, qo‘shimcha hosil olish va sabzavotchilikning iqtisodiy samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir. Tahlillar asosida takroriy ekin sifatida tanlashda eng muhim mezonlar ekinning vegetatsiya davri, issiqlikka va qurg‘oqchilikka munosabati, suvga bo‘lgan talabi, hosilning shakllanish tezligi, ekish muddatiga moslashuvchanligi va mahsulotning bozorbopligi ekanligi aniqlandi.

Adabiyotlar.

1. Nurillayev Ilhom Xolbek O’g’li, Xayrullayeva O’g’iloy Shuhrat Qizi JANUBIY HUDUDLARNING TUPROQ IQLIMSHAROYITIGA MOS MAVSUMIY GULLAR YETISHTIRISHNING DOLZARBLIGI // EJMNS. 2024. №1-2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/janubiy-hududlarning-tuproq-iqlimsharoyitiga-mos-mavsumiy-gullar-yetishtirishning-dolzarbligi (дата обращения: 03.03.2026).
2. Nurillayev I. X. YIELD ELEMENTS OF SOME VEGETABLE CORN HYBRIDS // Экономика и социум. 2025. №9-2 (136). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/yield-elements-of-some-vegetable-corn-hybrids (дата обращения: 03.03.2026).
3. Nurillayev I.X.. "GROWTH AND PRODUCTIVITY INDICATORS OF VEGETABLE (SWEET) MAIZE MEGATON F1 AND GOLD F1 HYBRIDS IN SOUTHERN REGIONS" Экономика и социум, no. 5-1 (120), 2024, pp. 583-587.
4. Nurillayev I.X.. "PRODUCTIVITY INDICATORS OF VEGETABLE CORN MEGATON F1 AND MERIT F1 HYBRIDS WHEN PLANTED AT DIFFERENT PERIODS IN THE CONDITIONS OF KASHKADARYA" Экономика и социум, no. 3-1 (118), 2024, pp. 300-303.